

Permanente Educatie

Predikanten, theologen
en kerkelijk werkers

Dementie: een pastorale en theologische uitdaging

*Cursus voor predikanten, geestelijk
verzorgers en pastoraal werkers*

INTRODUCTIE

Dementie is ontwrichtend. Het beïnvloedt verregaand hoe iemand in het leven staat en wat nog zin geeft. Dat geldt ook voor naasten van de persoon met dementie: zij kennen hun dierbare soms bijna niet meer terug. Mensen met dementie en hun naasten pastoraal begeleiden is daarom een uitdaging. Deze cursus geeft je de praktische en reflectieve tools om de pastorale en theologische uitdaging die dementie biedt in vreugde en vertrouwen aan te gaan.

In deze cursus leer je wat dementie is, tegen welke problemen en verliezen mensen met dementie en hun naasten aanlopen en wat dat voor hen betekent. De theorie komt aan bod, maar we gaan ook daadwerkelijk in gesprek met iemand met dementie en zijn/haar partner/begeleider. Mensen met dementie bereik je niet met een cognitieve benadering van pastoraat en liturgie. We oefenen daarom met vormen waarbij alle zintuigen worden aangesproken, bezinnen ons op de waarde daarvan en de bijbehorende theologische dilemma's. Wie veel omgaat met personen met dementie, moet voorbereid zijn op onverwacht gedrag, inclusief agressie en boosheid. Met hulp van een acteur bootsen we spannende, maar realistische situaties na, zodat je met vertrouwen de praktijk in kunt.

Naast deze praktische vaardigheden ontdek je in deze cursus hoe je theologisch op dementie kunt reflecteren. Wie ben je eigenlijk nog, als je dat zelf niet meer weet? En welke plaats heeft dementie in de maatschappij, in de wereld, in de schepping? Je verdiept je in een theologie van dementie, waarbij je ontdekt welk Gods- en mensbeeld je daarin hanteert. Keuzes die je maakt in pastoraat en liturgie kun je zodoende theologisch verantwoorden. Ook ontvang je handvatten om met de grote en kleine morele dilemma's die dementie oproept om te gaan en daarin je eigen standpunt te bepalen.

- ✓ **Dat wat je als pastor moet weten over dementie**
- ✓ **Praktische handvatten voor de pastorale begeleiding van mensen met dementie en hun naasten**
- ✓ **Ontwikkel je eigen 'theologie van de dementie'**

Deze cursus is vormgegeven als *hybride* programma. Dat wil zeggen dat de cursus is opgedeeld in verschillende manieren van leren: **A.** zelfstudie (literatuur en opdrachten) en **B.** gezamenlijke, activiteiten, zowel op locatie als in een digitale leeromgeving. In dit document lees je hoe de cursus is vormgegeven en wat wanneer en waar van je wordt verwacht (twee dagen op locatie en twee ochtenden online, met daaromheen literatuurstudie en opdrachten).

Let op: bij aangescherpte corona maatregelen zullen de dagen op locatie veranderen naar online.

Roept de cursusinformatie vragen bij je op, schroom niet en neem contact op!

E-mail praktische vragen naar Geranne Tamminga projectcoördinator PEP -

gmtamminga@tukampen.nl

E-mail cursusinhoudelijke vragen naar hoofddocent Tim van Iersel – tvaniersel@wzh.nl

CORONA MAATREGELEN VOORBEHOUDEN

De cursusdagen zijn:

Woensdag 12 oktober – 10:30-13:00, 14:00-16:30 (OP LOCATIE)

Woensdag 9 november – 09:30-12:00 (ONLINE)

Woensdag 30 november – 10:30-13:00, 14:00-16:30 (OP LOCATIE)

Woensdag 14 december – 09:30-12:00 (ONLINE)

Wanneer mogelijk aangescherpte corona maatregelen het niet toelaten om op locatie bijeen te komen, zullen cursusdag 1 en 3 opgesplitst worden naar online bijeenkomsten. Je wordt hiervan tijdig op de hoogte gesteld.

DOCENTEN

Tim van Iersel is de hoofddocent van deze cursus en als ethicus en dementiedominee gespecialiseerd in zingeving en ethiek bij dementie. Hij werkt als geestelijk verzorger en ethicus in verpleeghuizen van WoonZorgcentra Haaglanden (WZH). Ook heeft hij als ethicus zitting in de landelijke Toetsingscommissie Euthanasie (RTE). Hij is verbonden aan de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) als predikant met bijzondere opdracht. Daarnaast fungeert hij als expert op Dementie.nl (Alzheimer Nederland). Hij is auteur van *Dilemma's bij dementie: waarden wegen voor goede zorg* (2018) en *Godvergeten: gedachten over geloof en dementie* (2019.)

www.timvaniersel.nl

Jan de Meij is socioloog en heeft altijd gewerkt in het verpleegkunde-onderwijs en in het management in de ouderenzorg. Vanuit zijn eigen bedrijf geeft en organiseert hij trainingen in de ouderenzorg, in het omgaan met agressie en onbegrepen gedrag van cliënten met dementie en de invloed die dat heeft op hun naasten. Jan is mede-organisator van deze cursus.

<http://www.demeijconsultancy.nl/>

Cor van den Berg studeerde bewegingswetenschappen aan de VU. Als docent en directeur HBOV (hogeschool Viaa, Zwolle) kent hij de zorg goed. Voor De Meij Consultancy treedt hij sinds zijn pensionering op als acteur in de training agressie en intimidatie in de zorg, is hij instructeur van bevrijdingsoefeningen bij agressieve cliënten met dementie en traint hij groepen die naar ontwikkelingslanden gaan in het omgaan met agressie.

Tjerk Jan Haga heeft jarenlange ervaring op het gebied van omgaan met weerstand en agressie, communicatietechnieken en gespreksvaardigheden. Hij verzorgt onder andere de volgende trainingen: omgaan met agressie; omgaan met weerstand in groepen; communicatie & gespreksvaardigheden en zelfvertrouwen op de werkvloer. Tjerk Jan heeft ook zijn eigen trainingsacteur-academie, waarbij mensen worden opgeleid tot professioneel trainingsacteur.

Dag 1 - Ochtend (Op locatie)

WELKOM IN DE WERELD VAN DE DEMENTIE

Docenten: Tim van Iersel en Jan de Meij, en ervaringsdeskundige Christa Reinhoudt, begeleid door Saskia Danen.

Inhoud

Dementie heeft grote impact. Dementie is ontwrichtend. Het beïnvloedt hoe iemand in het leven staat, wat hij of zij belangrijk vindt en wat nog zin geeft in het leven. Je ontdekt welke zingevingsthema's met name spelen bij mensen met dementie en hun naasten. Je koppelt dit aan kennis over ziektebeelden van dementie.

Wie kan beter vertellen wat het betekent om dementie te hebben dan een persoon met dementie zelf? Daarom gaan we in gesprek met iemand met dementie en zijn/haar begeleider. Daarbij zal aandacht worden gegeven aan de pastorale begeleiding die gegeven is en de wensen op dit gebied.

Op locatie

Woensdag 12 oktober 2022 – 10.30 tot 13.00 uur (ochtend) en middag (14.00-16.30 uur, zie Dag 1 – middag)

> **Hart van Vathorst**, Veenkamer 2, Angelinapolder 3, Amersfoort (Vathorst)

Leerdoelen

De cursist:

1. Kan een vraag formuleren voor de ervaringsdeskundige over de invloed die de ziekte op haar persoonlijk heeft
2. Kan een vraag formuleren voor de ervaringsdeskundige over de invloed die de ziekte op haar omgeving heeft.
3. Kan een vraag formuleren over wat de pastorale begeleiding voor haar heeft betekend
4. Kan na afloop voor zichzelf in kaart brengen wat de invloed van dementie is op een persoon en diens omgeving.
5. Kan na afloop voor zichzelf twee leerpunten benoemen over de impact die dementie heeft op een persoon en diens omgeving.
6. Kan na afloop twee leerpunten benoemen op het gebied van pastorale begeleiding die wenselijk zou zijn voor iemand met dementie en diens naasten.

Voorbereiding

Opdracht:

- Bekijk op NPOstart de 2Doc documentaire '[Wat ik nog ben](#)'. (55 minuten)
- Doe de training 'Goed omgaan met dementie' op de website van Alzheimer Nederland: <https://www.alzheimer-nederland.nl/word-dementievriendelijk> (15 minuten)
- Formuleer de vragen zoals beschreven bij leerdoel 1 t/m 3 en zorg ervoor dat je deze vragen paraat hebt tijdens de cursusochtend. (10 minuten)

Literatuur:

Voorgescreven

- R. Mes, *Het ogenblik bewonen. Over geestelijke verzorging in een psychogeriatrisch verpleeghuis*, Kampen 2001. Te verkrijgen via www.pastorieke.nl in PDF-formaat, p. 133. (10 uur)
- B. van der Schans en P. van der Wal, *Mensen met dementie en hun zingeving*, *Gerontologie* 1/2016, p. 45-47. (15 minuten)
- T. van Iersel, *Zin zoeken met mantelzorgers*, *Woord en Dienst*, januari 2015, p. 29. (5 minuten)

Suggesties voor zelfstudie (ook praktische handreikingen)

- R. Dirkse en M. Olde Rikkert, *Ik heb dementie. 50 openhartige brieven met tips voor een beter leven*, Leiden 2016.
- Van der Plaats, *De dag door met dementie*, Gorinchem 2016.
- Kramer en M. Mulder, *Op bezoek bij een dierbare met dementie. Met ruim 60 ideeën om samen te genieten*, Houten 2016.
- K. Neuvel, *Alzheimer. Biografie van een ziekte*, Amsterdam 2014.
- Bekijk op de website van de EO deze uitzending van *Het Vermoeden*, waarin Christa Reinhoudt vertelt over haar dementie op jonge leeftijd.
- Bekijk op NPOstart de tweedelige documentaire over een predikant die Alzheimer krijgt: [Om die liefde gaat het](#).
- S. Blom, *Jij bent toch mijn dochter? Een jonge psycholoog strijdt voor mensen met dementie*, Amsterdam 2018.
- Herman de Mönnink, *Verlieskunde. Methodisch kompas voor de beroepspraktijk* (Bohn Stafleu van Loghum, 2017, 7^e druk)

Inhoud eerste sessie (op locatie!)

Woensdagochtend 12 oktober 2022 – 10.30 tot 13.00 uur

- 10.30-11.00 uur: kennismaken (rondje: Wie ben je? Wat doe je? Waarom doe je mee aan deze cursus?)
- 11.00-13.00 uur: gevarieerd, interactief programma met korte pauzes tussendoor. Het gesprek met iemand met dementie en haar/zijn naaste staat deze ochtend centraal. Begeleidster Saskia Danen zal Christa Reinhoudt, ervaringsdeskundige, bevragen over haar ziekte en de impact ervan op haar en haar naasten. Ook zal zij Christa vragen naar haar opvatting en mening over pastorale begeleiding van mensen met dementie en hun naasten. Christa was vroeger kerkelijk werker/pastoraal medewerker. Er is voldoende ruimte voor alle deelnemers om Christa vragen te stellen.

Opdracht na afloop

Schrijf een leerverslag van maximaal 2 A4, 1.200 woorden (4 uur) waarin je het volgende verwerkt:

- Een korte reflectie op de drie vragen die je had voorbereid en hebt gesteld. Hoe kijk je hierop terug?
- Een beschrijving van de invloed en impact van dementie op de persoon met deze ziekte zelf en op zijn/haar omgeving. Benoem daarbij minimaal twee punten die nieuw voor je waren. Betrek in je beschrijving zowel de gelezen literatuur als de praktijkervaring tijdens de cursusochtend.

- Een beschrijving van de invloed en impact van dementie op zingevingsvragen die de persoon met dementie zelf heeft en vragen die mensen in zijn/haar directe omgeving hebben. Betrek in je beschrijving zowel de gelezen literatuur als de praktijkervaring tijdens de cursusochtend.
- Minimaal twee leerpunten die je zelf hebt op het gebied van pastorale begeleiding voor mensen met dementie, en minimaal twee leerpunten voor de begeleiding van mensen in de directe omgeving van mensen met dementie.

Het leerverslag neem je op in je portfolio dat je aan het einde van de cursus inlevert bij docent Tim van Iersel; hij zal de verslagen beoordelen.

Dag 1 - Middag (Op locatie)

‘EENIEDER IN ZIJN EIGEN TAAL ...’

ZINTUIGLIJK COMMUNICEREN IN VIERINGEN EN PASTORAAT

Docent: Tim van Iersel

Inhoud

Mensen met dementie hebben behoefte aan andere vormen van pastoraat en liturgie dan gebruikelijk, maar hoe geef je dat vorm? Tijdens dit deel van de cursus verdiep je je in deze andere vormen, waarbij cognitieve benaderingswijzen van pastoraat en liturgie plaatsmaken voor zintuiglijke. Je oefent met deze vormen. Ook bezin je je op de waarde van deze andere wijzen van pastoraat en liturgie, maar ook op de dilemma's en theologische vragen die deze kunnen oproepen.

Op locatie

Woensdagmiddag 12 oktober 2022 – 14.00-16.30 uur

> Hart van Vathorst, Veenkamer 2, Angelinapolder 3, Amersfoort (Vathorst)

Leerdoelen

De cursist:

1. Is bekwaam om mensen met dementie in individueel pastoraat te begeleiden.
2. Kan verschillende vormen van individuele begeleiding toepassen, zoals realiteitsoriëntatie, reminisceren, valideren, snoezelen en muziekbegeleiding.
3. Is in staat zelfstandig een viering voor mensen met dementie vorm te geven en uit te voeren, met inzet van zintuiglijke communicatie.
4. Raakt vertrouwd met interactie met en onverwacht gedrag van bezoekers tijdens vieringen en kerkdiensten.
5. Kent de theologische vragen en dilemma's die zich voordoen bij het houden van vieringen en kerkdiensten met mensen met dementie, bijvoorbeeld rondom Avondmaal/Communie.

Vorbereiding

Opricht:

- Beschrijf hoe je een kerkdienst voor mensen met dementie zou vormgeven: maak een globale opzet, verantwoord de keuzes die je maakt in liturgie en prediking. Maximaal één A4, 600 woorden. (2 uur)
- Stel je voor dat je een pastoraal bezoek gepland hebt staan bij een echtpaar. Meneer heeft vergevorderde dementie, mevrouw is nog gezond en vitaal. Hoe pak je dit aan? Beschrijf dit in maximaal een half A4, 300 woorden. (1 uur)

Als cursist heb je deze opdrachten paraat tijdens de cursusmiddag.

Literatuur:

Voorgescreven

- L. VandeCreek, *Spiritual Care for Persons with Dementia. Fundamentals for Pastoral Practice*, Binghamton 1999. Te verkrijgen als E-book. (132 pagina's = 26 uur)

- R. Mes, *Het ogenblik bewonen. Over geestelijke verzorging in een psychogeriatrisch verpleeghuis*, Kampen 2001. Te verkrijgen via www.pastorieke.nl in PDF-formaat. (geen extra studietijd, want reeds gelezen voor het vorige college)

Suggesties voor zelfstudie (ook praktische handreikingen)

- K. Kirkland e.a., *'k Zou zo graag een ketting rijgen. Levensthema's voor kringgesprekken met ouderen*, Zoetermeer 2011.
- Vandenhoeck, *Verborgene diepte. Zorgen voor de spiritualiteit van mensen met dementie*, Leuven 2008.
- R. Mes, *Tastbaar spreken over God. 52 vieringen die de zintuigen prikkelen*, Kampen 2010.
- J. Swinton, [*Gentle Discipleship: Theological Reflections on Dementia*](#), ABC Religion and Ethics, 11 juli 2016.
- R. Rosmolen, *Werkboekjes voor de eredienst 34 - In betrouwbare handen. Liturgie en dementie: vieren in het verpleeghuis*, Zoetermeer 2009.
- T. van Iersel, [*'Zin in spreken voor mensen met dementie'*](#), blog op de website Geloofwaardig Spreken, 2019.

Inhoud sessie

Woensdagmiddag 12 oktober 2022 – 14.00 – 16.30 uur

- 14.00-15.00: Liturgie
- 15.00-16.15: Pastoraat
- 16.15-16.30: Afsluiting cursusdag 1

Opdracht na afloop

Kijk nog eens naar de twee opdrachten die je voorafgaand aan deze cursusmiddag hebt gemaakt. Pas ze aan waar jij dat wenselijk vindt, laat zien dat je het geleerde uit de literatuur en de groepsopdrachten hierin hebt meegewogen (2 uur). Heb je nog vragen aan docent Tim van Iersel? Formuleer deze dan ook. Je hernieuwde opdrachten/documenten zijn maximaal 1,5 A4, 900 woorden (kerkdienst) en 1 A4, 600 woorden (pastoraal bezoek).

Je neemt deze versie van de opdracht mee in je portfolio dat je aan het einde van de cursus inlevert bij docent Tim van Iersel.

Dag 2 - Ochtend (Online)

NAAR EEN THEOLOGIE VAN DE DEMENTIE

Docent: Tim van Iersel

Inhoud

'Ik ben nog getrouwd, maar eigenlijk al weduwe,' aldus een partner van iemand met dementie. Wie ben je eigenlijk nog, als je omgeving jou al heeft verloren, of zelfs dood heeft verklaard terwijl je nog leeft? Wie ben je, als je dat zelf niet meer weet? En welke plaats heeft dementie in de maatschappij, in de wereld en in de schepping?

Je verdiept je in een theologie van de dementie, waarbij je stilstaat bij het Gods- en mensbeeld dat je daarin hanteert. Je denkt na over de vraag van het lijden rondom dementie. Je leert beargumenteren waarom mensen toch nog steeds deel blijven van het lichaam van Christus en kunt de keuzes die je maakt in pastoraat en liturgie verantwoorden.

Deze verdieping in een theologie van de dementie legt een fundament voor je werk met en voor mensen met dementie, waarop je in je eigen werkpraktijk steeds kunt terugvallen als theologisch kader.

Online (Zoom)

Woensdagochtend 9 november 2022 – 09.30 tot 12.00 uur

→ De link naar de sessie wordt vooraf, voorzien van wachtwoord, naar de cursisten gemaïld.

Leerdoelen

De cursist:

1. Kan in relatie tot pastoraat aan mensen met dementie verwoorden welk Gods- en mensbeeld hij/zij daarin hanteert.
2. Heeft een heldere theologische visie ten aanzien van lijden / gebrokenheid en dementie.
3. Beschikt over theologische instrumenten om te beargumenteren waarom mensen met dementie deel zijn van het lichaam van Christus.
4. Kan keuzes die hij/zij maakt in liturgiek en pastoraat aan mensen met dementie theologisch verantwoorden.

Vorbereiding

Opdracht:

- Formuleer bij ieder hoofdstuk van het boek van Swinton één kritische theologische vraag. (1 uur)
- Kies uit de geformuleerde vragen er één die voor jou het meest belangrijk en prangend is. E-mail deze vraag vóór vrijdag 8 april 2022 naar docent Tim van Iersel. (15 minuten)
- Je voegt deze opdracht toe aan je portfolio dat je aan het einde van de cursus inlevert bij docent Tim van Iersel.

Literatuur:

Voorgescreven

- J. Swinton, *Dementia. Living in the memories of God*, Grand Rapids 2012 (of nieuwe editie). (308 pagina's = 60 uur)
- P. Kevern, '[What sort of a God is to be found in dementia?](#) A survey of theological responses and an agenda for their development', 1 mei 2010. (Dit artikel ontvangt u per e-mail van docent Tim van Iersel.) (9 pagina's = 1,5 uur)

Suggesties voor zelfstudie

- J. Bijdevaate e.a., [Mens tot het einde. Theologische overwegingen bij dementie](#), PKN 2021.
- R. Mes, *Hoe kom ik thuis? Geestelijke verzorging voor mensen met dementie: een zielzorgconcept*, Zoetermeer 2011.
- T. van Iersel, [Dementie: een harde les in loslaten](#), De Bezieling 17 juli 2014.
- T. van Iersel, *Godvergeten. Gedachten over geloof en dementie*, Utrecht 2019.
- D. Keck, *Forgetting whose we are. Alzheimer's Disease and the Love of God*, Nashville 1996.
- L. Mahieu, 'Waardigheid van mensen met dementie. Een profetische taak voor de pastor', in: *Pastorale Perspectieven*, nr. 150 2011/1, 48-62. Te downloaden via: <https://www.pastoralezorg.be/cms2/uploads/image/elisabeth/LienMahieu.pdf>
- P. Giddings, [Dementia and a Christian perspective](#). *A Paper from the Church of England's Mission and Public Affairs Council*, Januari 2010.
- I. Smit, *Vreugde voor verdriet. Rouwen om een geliefde met dementie*, Zwolle 2020.

Inhoud online sessie

Woensdagochtend 9 november 2022 – 09.30 tot 12.00 uur

→ De link naar de sessie wordt vooraf, voorzien van wachtwoord, naar de cursisten gemaïld.

- Online inloop vanaf 9.15 uur
- 9.30 uur: Inloggen, welkom, programma van de dag. Inleiding.
- 9.45 uur: Bespreken van voorbereidingsopdracht: welke vragen zijn vanuit het boek boven gekomen? Per deelnemer kan één vraag in de chat worden geformuleerd. Docent bespreekt die plenair.
- 10.15 uur: Virtual classroom over drie thema's naar aanleiding van het boek van Swinton.
- 10.45 uur: Pauze
- 11.00 uur: Vervolg classroom, met ook een poll.
- 11.30 uur: Slotopdracht van de dag, met plenaire presentaties daarvan.
- 11.55 uur: Afsluiting

Opdracht na afloop

Schrijf een leerverslag van maximaal 2 A4, 1.200 woorden (4 uur) waarin je in elk geval de vier leerdoelen verwerkt, zoals hierboven verwoord. Die vier aspecten moeten tenminste terugkomen in je leerverslag. Daarnaast kun je het besprokene tijdens het dagdeel verwerken in je leerverslag, als

je dat wenst; dit is niet noodzakelijk.

Je voegt dit leerverslag toe aan je portfolio dat je aan het einde van de cursus inlevert bij docent Tim van Iersel.

Dag 3 – Ochtend (Op locatie)

DILEMMA'S BIJ DEMENTIE

Docent: Tim van Iersel

Inhoud

Dementie roept veel morele dilemma's op. Euthanasie is daarvan een belangrijk thema. Maar ook: vind je dat iemand met vergevorderde dementie nog moet worden behandeld aan een longontsteking of een andere aandoening? Daarnaast lopen mantelzorgers dagelijks tegen dilemma's aan, zoals wanneer hun dierbare met dementie niet meer gewassen wil worden, of als het beter is om zijn rijbewijs af te pakken, terwijl hij dat zelf niet wil.

Je wordt je bewust van morele dilemma's bij dementie, van groot, zoals euthanasie, tot klein en alledaags. Je ontvangt handvatten om met dilemma's om te gaan en je eigen standpunt te bepalen. Dit helpt je in de begeleiding van mensen met dementie en hun naasten, in de coaching en counseling van andere professionals en in het maatschappelijk debat.

Op locatie

Woensdagochtend 30 november 2022 – 10.30 – 13.00 uur (en middag, 14.00-16.30: zie Dag 3 – Middag)

> Hart van Vathorst, Veenkamer 2, Angelinapolder 3, Amersfoort (Vathorst)

Leerdoelen

De cursist:

- Kent de belangrijkste morele dilemma's die dementie oproept.
- Kan zijn/haar standpunt ten aanzien van euthanasie bij dementie verwoorden.
- Kan een aangereikt handvat hanteren, dat gericht is op omgaan met morele dilemma's bij dementie.

Vorbereiding

Opdracht:

- Schrijf een ingezonden brief voor de landelijke krant, waarin je beargumenteert waarom euthanasie bij dementie toegestaan zou moeten zijn, en zelfs aangemoedigd. Bedenk daarbij een pakkende titel. Maximaal 1 A4, 600 woorden. (2 uur)

Literatuur:

Voorgescreven

- T. van Iersel, *Dilemma's bij dementie*, Houten 2018. (13 uur)
- S. Doughty, 'Old people with dementia have a duty to die and should be pushed towards death, says Baroness Warnock', [Daily Mail](#), 20 september 2008. (15 minuten)

Suggesties voor zelfstudie

- T. Boer, *Eind goed. Een protestantse kijk op euthanasie in Nederland*, Utrecht 2021.
- T. Toebes, *VerpleegThuis. Wat ik leer van mijn huisgenoten met dementie*, Amsterdam 2021.

- [Levensmoe](#): pastoraat aan mensen op hoge leeftijd die levensmoe zijn – handreiking voor het pastoraat, Protestantse Kerk in Nederland.
- Werkgroep Pastoraat in de Gezondheidszorg, *Medische beslissingen rond het levenseinde. Pastorale en morele overwegingen - [handreiking voor het pastoraat](#)*, Protestantse Kerk in Nederland 2006.

Inhoud sessie

Woensdagochtend 30 november 2022 van 10.30 -13.00 uur.

- 10.30 uur: Welkom, programma, inleiding
- 10.45 uur: Dilemma's bij dementie
- 12.15 uur: Euthanasie bij dementie
- 12.35 uur: Terugblik op de voorbereidingsopdracht, plenair.
- 12.50 uur: Afsluiting

Opdracht na afloop

Schrijf een leerverslag van maximaal 2 A4, 1.200 woorden (4 uur) waarin je tenminste drie ethische dilemma's bij dementie beschrijft die je in jouw praktijk tegenkomt of kunt komen. Verwoord bij elk dilemma hoe je daarin kunt afwegen of je de persoon/personen in kwestie kunt helpen afwegen. Verantwoord tenslotte jouw visie op euthanasie bij dementie: vind je dit moreel aanvaardbaar? Waarom? Verschilt dit per fase van dementie, of niet?

Je voegt dit leerverslag toe aan je portfolio dat je aan het einde van de cursus inlevert bij docent Tim van Iersel.

Dag 3 – Middag (Op locatie)

VAN THEOLOGIE NAAR PRAKTIJK: IN GESPREK MET MENSEN MET DEMENTIE EN HUN MANTELZORGERS

Docenten: Tim van Iersel en Tjerk Jan Haga

Acteur: Cor van den Berg

Inhoud

‘Welke zin heeft dit leven van mijn man met dementie dan nog?!’ Het contact met mensen met dementie kan confronterend zijn. Vanuit de verkregen theologische verdieping maak je een vertaalslag naar de praktijk. Je oefent hoe je je visie over kunt brengen in het contact met mensen met dementie, hun naasten en anderen die daarin een rol spelen. Hoe blijft jouw visie overeind, als de praktijk weerbarstig blijkt, of die visie zelfs aanvecht?

Zowel mensen met dementie zelf als hun naasten kunnen een sterk appel doen op je pastorale vermogens, wanneer zij onverwacht, onaangenaam of zelfs agressief communiceren. Door middel van rollenspellen, inlevingsoefeningen en agressietraining met een acteur ontdek je hoe je kunt omgaan met optredende gevoelens en emoties in contact met mensen met dementie en hun naasten. Je leert aan te sluiten bij de belevingswereld van de persoon met dementie en hun naasten, zonder daarbij jezelf en jouw visie te verliezen.

Op locatie

Woensdagmiddag 30 november 2022 – 14.00 tot 16.30 uur

> **Hart van Vathorst**, Veenkamer 2, Angelinapolder 3, Amersfoort (Vathorst)

Leerdoelen

De cursist:

1. Kan eigen casuïstiek inbrengen en aangeven waar zijn/haar leervragen zitten.
2. Kan in een rollenspel een constructief gesprek voeren met een acteur.
3. Kan reflecteren op de manier waarop hij/zij het rollenspel gespeeld heeft en op de feedback die hij/zij gekregen heeft.
4. Kan emoties die worden opgeroepen door agressie en intimidatie een acceptabele plaats geven.
5. Kan zich inleven in de situatie van de persoon met dementie en hun naasten en dat in een rollenspel vertonen.
6. Kan zijn/haar theologische visie in een gesprek met iemand met dementie en hun naasten behouden en verwoorden.
7. Is zich bewust van het belang van non-verbale communicatie, in het bijzonder in het contact met mensen met dementie, en kan dit in de praktijk toepassen.
8. Weet in een gesprek met een persoon met dementie en diens partner effectief om te gaan met het verschil in cognitieve vermogens tussen beide gesprekspartners.
9. Is capabel om in de gespreksvoering aan te sluiten bij de nog aanwezige cognitieve vermogens van de gesprekspartner met dementie om op deze wijze vertrouwen te winnen.
10. Kan non-verbaal congruent reageren.

Vorbereiding

Beschrijf een pastoraal gesprek dat of gebeurtenis die je in je werk hebt meegemaakt met een persoon met dementie en eventueel diens partner, familie, en eventueel andere betrokkenen. Je document mag maximaal 1 A4, 600 woorden zijn. Je levert je document vóór vrijdag 6 mei 2022 in bij docent Jan de Meij, jdemeij@kpnmail.nl. De vragen die je in je verslag te berde brengt, worden tijdens de sessie op 30 november 2022 behandeld. (2 uur)

→ Je voegt deze opdracht ook toe aan je portfolio dat je aan het einde van de cursus inlevert bij docent Tim van Iersel.

- Wat gebeurde er?
- Wat was de aanleiding?
- Hoe verliep het gesprek/de gebeurtenis?
- Wat waren jouw gedachten vooraf en tijdens het gesprek/de gebeurtenis?
- Was je na afloop tevreden over het verloop en de uitkomst van het gesprek?
- Wat deed het met je?
- Wat vond je er moeilijk aan?
- Heb je vragen over het gesprek?
- Wat wil je leren naar aanleiding van het gesprek?
- Heb je verder nog vragen?

Inhoud sessie

Woensdagmiddag 30 november 2022 van 14.00 tot 16.30 uur

Tjerk Jan Haga zal eerst een inleidend seminar houden over het communiceren met mensen met dementie en hun naasten. Nadruk zal liggen op de spanning die kan optreden tijdens die gesprekken en hoe daarmee om te gaan.

Daarna is er ruimte voor het inbrengen van de casuïstiek van de deelnemers. Daarmee zal worden geoefend en feedback op worden gegeven. Cor van den Berg zal optreden als acteur.

Opdracht na afloop

Schrijf een leerverslag van maximaal 1 A4, 600 woorden (2 uur) waarin je beschrijft wat het oefenen met de acteur voor je betekend heeft.

Je voegt dit leerverslag toe aan je portfolio dat je aan het einde van de cursus inlevert bij docent Tim van Iersel.

Dag 4 – Ochtend (Online)

TERUG NAAR DE PRAKTIJK – WAT NU?

Docent: Tim van Iersel

Inhoud

Tijdens het laatste dagdeel is er ruimte voor inbreng van casuïstiek en praktijkervaringen die nog niet ter sprake zijn geweest of meer tijd voor gesprek nodig hebben.

Ten slotte besluiten we de cursus met het oog op 'terug naar de praktijk': hoe kun je de leerpunten concreet vertalen naar jouw werkpraktijk?

Online (Zoom)

Woensdagochtend 14 december 2022 – 09.30 tot 12.00 uur

→ De link naar de sessie wordt vooraf, voorzien van wachtwoord, naar de cursisten gemaïld.

Leerdoelen

De cursist:

1. Kan reflecteren op de geleerde lesstof van de gehele cursus in de afrondende opdracht.
2. Past minimaal één concreet uitwerkbaar idee toe voor de eigen werkpraktijk.
3. Verwoord in een 'pitch' van maximaal drie minuten hoe deze cursus zijn/haar visie op pastoraat bij dementie heeft veranderd.

Vorbereiding

Opdracht:

- Bekijk de korte [reportage](#) over het project *DemenTalent* en bedenk of en op welke wijze dit in jouw werksituatie toepasbaar kan zijn, schrijf dit op (max. 300 woorden, ½ A4 = 1 uur).

Literatuur:

Voorgescreven

- Annemarie Roding-Schilt, *De dementie-vriendelijke kerk. Geestelijk zorg bieden aan dementerende leden van de geloofsgemeenschap*, Gorinchem 2015. (84 pagina's = 9 uur)

Literatuur:

Suggesties voor zelfstudie (ook praktische handreikingen)

- Video over [Museumbezoek voor mensen met dementie](#).

Inhoud online sessie

Woensdagochtend 14 december 2022 van 9.30 tot 12.00 uur

→ De link naar de sessie wordt vooraf, voorzien van wachtwoord, naar de cursisten gemaïld.

- Online inloop vanaf 9.15 uur
- 9.30 uur: Inloggen, welkom, programma van de dag. Inleiding.

- 9.45 uur: De gehele groep cursisten wordt verdeeld in 4 of 5 groepjes van zo'n 3 cursisten elk. Zij komen bij elkaar in Break Out Rooms. Deel met elkaar je gedachten aan de hand van het gekeken filmpje over DemenTalent en het boek van Roding-Schilt: hoe kun je mensen met dementie blijven betrekken bij de gemeenschap in het algemeen en de kerkelijke gemeenschap specifiek. Ieder groepje zorgt voor één spreker die bij de plenaire terugkoppeling iets vertelt over de bevindingen van je groepje.
- 10.30 uur: Iedereen wordt teruggehaald in de plenaire sessie, terugkoppeling per groepje.
- 11.00 uur: Pauze
- 11.15 uur: Eindopdracht: bereid individueel een presentatie voor. Dit wordt tijdens de sessie toegelicht. De presentatie is tegelijk de opmaat voor de uiteindelijke schriftelijke eindopdracht.
- 11.35 uur: Individuele presentaties van de eindopdracht.
- 11.50 uur: Afsluiting van de dag en de gehele cursus.

Eindopdracht

Tijdens deze laatste online sessie geef je een presentatie van vijf tot maximaal tien minuten. Je kiest daarvoor één van de volgende twee opties:

Optie 1: Beschrijf naar aanleiding van deze cursus één concreet, uitvoerbaar idee voor je eigen werkprijktijk dat je zou kunnen en willen toepassen.

Optie 2: Verwoord hoe deze cursus jouw visie op pastoraat aan mensen met dementie heeft veranderd of verrijkt.

Je presentatie bereid je tijdens dit laatste cursusdagdeel voor.

Na afloop werk je het onderwerp van jouw presentatie thuis verder uit tot een document van max. 3 A4, 1.800 woorden. Dat is de laatste opdracht van de cursus. Je dient hierin zichtbaar te verwerken dat wat je in de cursus aan ervaringen is aangereikt en wat je in de verplichte literatuur hebt gelezen. (10 uur)

Wanneer je aan alle cursusbijeenkomsten hebt meegedaan, je steeds volgens het programma voorbereid bent geweest en je opdrachten met voldoende zijn beoordeeld, behaal je het certificaat ter waarde van 6 EC.

SKGV – voor wie dat van toepassing is – kent ook punten toe bij een voldoende beoordeling: 7 voor Vakbekwaamheid en 3,5 voor Persoon en Werk.

De deadline voor de eindopdracht is 31 augustus 2022. De opdracht mail je naar docent Tim van Iersel: tvaniersel@wzh.nl. Uiterlijk 1 oktober 2022 hoor je of je de cursus met succes hebt afgerond en ontvang je je certificaat. (Bij onvoldoende als beoordeling, krijg je de mogelijkheid je opdracht nog eenmaal aan te passen, op grond van de gegeven feedback.)

PRAKTISCHE INFORMATIE

- **Data:**
Dag 1: Woensdag 16 maart 2022 – 10.30 – 16.30 uur (OP LOCATIE)
Dag 2: Woensdag 9 november 2022 – 09.30 – 12.00 uur (ONLINE)
Dag 3: Woensdag 30 november 2022 – 10.30 - 16:30 uur (OP LOCATIE)
Dag 4: Woensdag 14 december - 09.30 – 12.00 uur (ONLINE)
- **Locatie:** Hart van Vathorst, Veenkamer 2, Angelinapolder 3, Amersfoort (Vathorst)
- **Kosten:** € 950,-
- **Benodigheden:** om volwaardig deel te kunnen nemen bij de onlinebijeenkomsten tijdens deze cursus is het noodzakelijk te beschikken over een haarscherpe webcam en een goede microfoon/headset.
- **Voor wie:** predikanten, geestelijk verzorgers, pastoraal werkers en masterstudenten theologie/predikantsopleiding, die hun kennis van dementie en visie op pastoraat en theologie met betrekking tot dementie willen verbreden en verdiepen en praktische en reflectieve tools in handen willen krijgen om de pastorale en theologische uitdaging die dementie biedt in vreugde en vertrouwen aan te gaan.
- **Hoofddoel cursus:** Wie deze cursus heeft gevolgd, komt in de dagelijkse praktijk van het werken met mensen met dementie en hun naasten veel minder voor verrassingen te staan. De cursist herkent het geleerde in wat zij/hij nu in de praktijk (weer) tegenkomt. Dat zorgt voor rust, kalmte, ontspanning en vertrouwen en versterkt de daadkracht van de cursist. Zij/hij kiest een juiste aanpak, wat ook voor rust, kalmte, ontspanning en vertrouwen zorgt bij de persoon met dementie en/of de naasten: zij ervaren zich in vakbekwame, goede handen – zowel in praktisch als geestelijk opzicht
- **Aantal deelnemers:** min. 10 – max. 15 (onder wie max. 2 master-studenten; deze cursus kan worden gevolgd als keuzevak binnen de masteropleiding theologie. Neem contact met ons op voor de voorwaarden: info@pepredikanten.nl)
- **Omvang:** 6 EC (172 uur in totaal) in het kader van Permanente Educatie Predikanten.
Online sessies: 17 uur
Zelfstudie (literatuur en opdrachten): 155 uur
Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers kent ook punten toe. In de categorie 'persoon en werk': 3 punten. In de categorie 'vakbekwaamheid': 7,5 punten.
- **Literatuur:** de voorgeschreven literatuur dient – voor zover niet als download bij de cursus beschikbaar gesteld – door de deelnemers zelf te worden aangeschaft dan wel geleend.

- **Certificering:** voorwaarde voor certificering is presentie en actieve participatie tijdens de cursusactiviteiten, en een goede beoordeling van alle opdrachten; uit het totaal dient te blijken dat de leerdoelen van deze cursus voldoende zijn behaald.
- **Organisatie:** Permanente Educatie Predikanten (www.pepredikanten.nl) en De Meij Consultancy (www.demeijconsultancy.nl) in samenwerking met WoonZorgcentra Haaglanden (WZH; www.wzh.nl)